

УДК 94 (477.4) „1919–1922” (092)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-2-3>

Денис КРАСНОСІЛЕЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0001-7163-5239
кандидат історичних наук,
доцент соціально-гуманітарної кафедри
Університету економіки і підприємництва
(Хмельницький, Україна) DK_24@i.ua

З ПРОТОКОЛІВ ДОПИТІВ ПРО МАРІЮ ГОЛЬЧЕВСЬКУ

Статтю присвячено біографічному дослідженню Марії Шуматій (Жуматій, Гальчевська, Галічевська, Гольчевська), яка була першою дружиною отамана Поділля, командувача антибільшовицьких повстанських загонів Правобережної України, Якова Гольчевського (Гальчевський, «Орел»). Рух проти більшовиків під проводом цього отамана відбувся в період з січня 1921 по вересень 1922 рр. Збільшення у Подільській губернії радянських військових змусило повстанців втекти у Польщу. У вересні 1922 р. чекісти заарештували дружин деяких старшин та отамана. З жовтня 1922 р. Яків Васильович вдався до проведення рейдів уніфікованих підпільників з території Польщі в Україну. Їх діяльність носила диверсійний характер. Гольчевський став найненависнішим супротивником і опонентом більшовицької влади, яка до 1925 р. витратила значні ресурси на його локалізацію. Цей короткий період життя Я. Гольчевського й приніс йому славу, честь і пошану (в обмін на сімейний затишок, душевний спокій, матеріальне благополуччя).

Зроблено аналіз походження Марії Гольчевської, місць її навчання та роботи, умов знайомства з Яковим Гольчевським, їхні взаємини протягом 1919 – 1920 рр. Згадано про вбивство рідного брата Марії Івана повстанцями отамана Якова Шепеля за те, що він був членом більшовицької партії і працював в радянських установах. Зосереджено увагу на обставинах шлюбного життя Марії із Яковим, її вимушеному переховуванню від більшовиків у різних садибах в населених пунктах Київської та Подільської губерній у період з 1921 по 1922 рр., коли її чоловік очолює антибільшовицький повстанський рух. Також зазначено про її свідчення щодо взаємин з чоловіком, любові до Батьківщини. Надано інформацію про непричетність Марії до антибільшовицького руху селян. Марія Гольчевська аргументовано заперечила свою провину у скоєнні будь-якого злочину спрямованого проти влади більшовиків.

Ключові слова: Марія Шуматій, Жуматій, Гальчевська, повстанці, антибільшовицький рух.

Denys KRASNOSILETSKYI,
orcid.org/0000-0001-7163-5239
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
University of Economy and Business
(Khmelnyskyi, Ukraine) DK_24@i.ua

FROM PROTOCOLS OF INTERROGATIONS ABOUT MARIA HOLCHEVSKA

The article is sanctified to biographic research of Maria Shumatiyi (Zhumatiyi, Halchevska, Halichevska, Holchevska), the first wife of ataman of Podillya, commander of antibolshevist insurgent detachments of Right-bank Ukraine, Yakiv Holchevskiy (Halchevskiy, «Eagle»). The motion against bolshevists under the direction of this ataman took place in a period from January 1921 for September 1922. Increase in the Podolsk province of soviet soldiery compelled insurgents to escape to Poland. In September in 1922 the officials of cheka arrested the wives of some petty officers and ataman. From October in 1922 Yakiv Vasylovych resorted to realization of raids of compatible underground workers from territory of Poland to Ukraine. Their activity carried diversionary character. Holchevskiy became the most hateful opponent and opponent of bolshevist power that 1925 to spent considerable resources on his localization. This short period of life of Y. Holchevskiy and brought to him glory, honour and respect (in an exchange on a domestic comfort, peace of mind, material prosperity).

The analysis of origin of Maria Holchevska, places of her studies and work, terms of acquaintance is done with Yakiv Holchevskiy, their mutual relations during 1919–1920. Mentioned about murder of brother Maria of Ivan by the insurgents of ataman of Yakiv Shepel for that he was a bolshevist party man and worked in soviet establishments. Attention is concentrated on the circumstances of marriage life of Maria with Yakiv, her force to hide from bolshevists in different farmsteads in the settlements of the Kyiv and Podolsk provinces in a period from 1921 to 1922, when her husband led antibolshevist insurgent motion. It is also marked about her certificate in relation to mutual relations with a man, to love of the Motherland. Information is given about non-participation of Maria to antibolshevist motion of peasants. Maria Holchevska argued denied the guilt in the commission of any crime directed against power of bolshevists.

Key words: Maria Shumatiyi, Zhumatiyi, Halchevska, insurgents, antibolshevist motion.

Постановка проблеми. Марія Оксентіївна Шуматій (Жуматій) – перша дружина відомого державного діяча періоду Директорії УНР Якова Гольчевського (Гальчевський, «Орел»), подільського отамана повстанського руху, командувача повстанськими загонами Правобережної України, який вів запеклу боротьбу проти більшовицької влади у 1919–1925 рр. Дослідження її життя та діяльності потребують детального аналізу.

Аналіз досліджень. В сучасний період, у вузьких наукових колах, все більшої популярності набуває дослідження її життя і діяльності. Чимало науковців, краєзнавців, письменників (Р. Коваль, К. Завальнюк, Л. Філонов, В. Резнік, В. Вовкодав, М. Рущкий, Б. Демків, С. Бортник, В. Борисов, Т. Слободянок, В. Мацько, М. Стрельбицький, В. Покровський та інші) здебільшого фрагментально висвітлили аспекти цієї проблеми.

Метою статті є дослідження біографії Марії Гольчевської в період від її народження до арешту, а особливо, у час початку та апогею антибільшовицького повстанського руху селян (1919–1922 рр.) з протоколів допитів під час перебування під вартою.

Виклад основного матеріалу. У листопаді 1919 р. Яків Гольчевський одружився на своїй колежанці, вчительці, Марії Оксентіївні Шуматій (Жуматій, Гольчевська, Галічевська, Гальчевська). Вона народилася 6 жовтня 1897 р. у містечку Лиса Гора Єлизаветградського повіту Херсонської губернії (Коваль, 2000: 17–18). Її батьки займалися торгівлею (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 17 зв.) і були заможними людьми. Вони були проти цього шлюбу, але дочка пішла наперекір батьківській волі (Коваль, 2000: 18).

Невдовзі, її чоловік Яків Гольчевський (отаман «Орел») організував та очолив антибільшовицький повстанський рух селян. Вранці 2 вересня 1922 р. Яків Гольчевський відступив з невеличким повстанським загonom у Польщу (Завальнюк, 2012: 130–131). Забрати за кордон сім'ї козацької старшини загону не вдалося. Причинами цього були: відстань до кордону в 70 верств та протести повстанців, зумовлені малою кількістю патронів. Тому дружини Гольчевського, Харченка, Коноплянка та Ковбасюка залишилися напризволяще (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 29 зв.). 22 вересня 1922 р. Марія Гольчевська була заарештована (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 5 зв., 18).

Зі свідчень Марії у протоколі допиту від 22 вересня 1922 р. дізнаємося, що у 1915 році вона закінчила педагогічну школу у м. Лиса Гора. В тому ж році Марія поїхала до свого брата Івана Оксентійовича у с. Багринівці Подільської губер-

нії. Він працював у волосному правлінні, а його дружина працювала вчителькою у с. Майдан-Стасів. До 1917 р. Марія практикувалася у с. Майдан-Стасів, а в 1917 – першій половині 1918 рр. – в с. Багринівці, згодом – в с. Майдан-Сахнянський. В с. Сахни вона познайомилася з Яковим, а в 1919 р. перевелася у с. Бруслинів. На початку 1919 р. Яків в складі Армії УНР опинився за кордоном, а влітку повернувся у с. Бруслинів. У цей час він писав листи Марії, але вона не відповідала на них. Наприкінці 1919 р. Яків захворів. Він уникав вербування до Червоної армії. В 1920 р. селяни обрали його волосним комісаром Сосновської волості, згодом перевели до м. Літин, де він працював інструктором всеобуча. З приходом військ УНР, Яків залишався вдома, був засмучений бо став членом партії комуністів і працював в радянських установах. Тоді ж було вбито брата Марії Івана (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 3, 3 зв., 17). Це зробили повстанці отамана Якова Шепеля, бо Іван був комуністом і працював головою революційного комітету у м. Літин (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 28). Марія дуже сильно плакала. Яків морально підтримував її. Після відступу військ УНР, Яків продовжив працювати інструктором Літинського всеобуча. Після вбивства його брата він залишався вдома. А в квітні 1921 р. Марія дізналася, що її чоловік став отаманом «Орлом».

В травні 1921 р. їх почали переслідувати більшовики. Тоді Яків відвіз Марію у с. Вівсяники Київської губернії. В липні Яків переселив дружину до іншої садиби на хутір Кузкінці, потім повернув назад на квартиру у с. Вівсяники, де переховувалася Темник Олександра, яка була причетна до загону отамана «Пугача».

Яків приїхав за Марією разом з повстанцями «Пугача» на хутір Кузкінці. Але забрати її не вдалося. По дорозі їх зустріли червоноармійці. Марія зіскочила з коня і втекла. Після бою Яків відвіз її назад на цей хутір, а сам поїхав на Поділля (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 4, 17 зв.). Три тижні прожила Маруся у однієї багатой господині, яка потім перевела її на іншу квартиру. 27 серпня до неї прийшла Олександра Петрівна Темник і погодилася йти з нею на Поділля. 28 серпня вони вирушили в дорогу. 29 серпня селяни повідомили її про небезпеку у с. Бруслинів і вони пішли в с. Пиківська Слобідка, зупинилися в садібі Степана Ожовича. Вранці 30 серпня до них прийшов Яків. Жінки залишалися тут ще 3–4 тижні. Марія за цей час ще двічі бачилася з Яковом. Потім Яків поселив жінок на місяць у якоїсь вдови у с. Бруслинів. Далі Яків переселив їх у Літинку до садиби Олек-

сандра Кургана. По дорозі вони жили ще три дні в с. Майдан-Грузький (нині с. Вербівка). Через 3–4 тижні житель с. Майдан-Літинський Лук'ян прийшов до Марусі і сказав, що Яків просив її забрати до нього. Племінник О. Кургана допоміг Марусі переїхати. Темник залишилася жити у Кургана. Через три дні прийшов Яків і забрав Марусю у с. Майдан-Стасів у садибу Якова Одечки (Оделака), де вона проживала до березня 1922 р. Чоловік приїжджав до Марусі досить часто (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 4 зв., 18 зв.).

Дотичними до показів Марії були покази Темник Олександрі Петрівни, яку розстріляли у 1922 р. Восени 1921 р. Темник О. П., вчителька з с. Софійни (Сабіни), заїхала до знайомого у с. Журбинці Київської губернії, де проживала дружина Гольчевського. Марія запросила її на Поділля вчителювати і вона погодилася. Жінки прийшли у с. Бруслинів, Пиківську Слобідку, де і зустрілися із повстанцями та Гольчевським. Далі Темник жила у якоїсь вдови у с. Бруслинів, а через 6 тижнів козак Стасько перевіз її до іншої вдови у с. Майдан-Грузький. Через 5–6 діб до неї прийшли Яків та Марія Гольчевські. Вони супроводили її у м. Літинка, поселили на 2 місяці у якогось селянина (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 17).

Окремими періодами Марія взимку мешкала у циганському таборі, де зупинялися на ночівлю й повстанці. Так, у березні 1922 р. сотник Добровольський бачив Марію на циганських хуторах неподалік с. Багринівці (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 26 зв.).

У березні 1922 р. Марія пішла у с. Майдан-Літинський до Лук'яна, який її завчасно попередив, що у нього зупинилися на ночівлю червоноармійці. Одну ніч переночувала у сільського голови, де переховувалася Темник, а на другу ніч залишилася у Лук'яна. Через активність червоноармійців Маруся і Темник були в небезпеці. Через декілька днів Яків прислав за ними козака, який вночі відвів їх на хутір колишнього поміщика. Там їх очікував Яків. Він провів жінок на хутір Студьоного, де вони проживали два тижні. Двічі Яків відвідував їх. А потім два козаки перевезли жінок у с. Дяківці на квартиру до Андрія Климчука (Лінчука). В переддень Пасхи 1922 р. Маруся переселилася на іншу квартиру до якогось Якова. На Пасху її провідав Гольчевський. Згодом, вона повернулася у садибу Андрія. На другий день отримала листа від чоловіка, що треба переселитися на Радівецькі хутори з Дащенком, а Темник залишалася в с. Дяківці.

На початку травня Марія переїхала на Радівецькі хутори. Вона мешкала у Дащенка тиж-

день. Яків привіз їй білу хустку, мануфактуру. Марія пошила собі тепле плаття сірого кольору, а решту віддала Ользі Дащенко. Туди ж приїхали дружина Конопенко з дитиною та своєю сестрою. Через півтора тижні вони переселилися на хутір Плюшки у садибу Антона Покарта (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 5, 5 зв., 18 зв.). Дружина Гольчевського використовувала ім'я Женя (Дело по обвинению Конопенко, 1922–1923: 3). Проте є деякі розбіжності. Так, зі слів Антона Покарта, ці дружини Гольчевського та Конопенка проживали у нього до 16 вересня 1922 р. А речі отримані повстанцями після нападу на м. Летиців, він сховав у ящик і закопав (Дело по обвинению Конопенко, 1922–1923: 15 зв.). Зять Антона Покарта Микола Крушельницький, який служив у кооперативній лавці у м. Вовковинці знав про перебування жінок повстанців. Тетяна Конопенко, навіть, залишалася у нього на ночівлю. Він водив її до чоботаря для замовлення туфель. Сприяв жінкам повстанців і брат Антона Покарта, який мешкав у містечку Вовковинці (Дело по обвинению Конопенко, 1922–1923: 3 зв.). Яків 4 рази приїжджав до дружини. Маруся була у містечку Вовковинці тричі. В червні Федір Максимович Голубенко приніс записку від Якова і забрав Марусю до себе на місяць на хутір Згар (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 18 зв.). Усім він повідомляв, що це його сестра Анюта (Дело по обвинению Конопенко, 1922–1923: 23 зв.). До неї приходили: Дащенко, його донька Ольга Радзівська-Дащенко, двічі – Яків із козаками, декілька разів дружина Конопенка. Після нападу на м. Бар Яків привіз мануфактуру. Маруся зшила для доньки Голубенка плаття.

Одного разу, вночі приїхав Яків і переселив Марусю на Вовковинецькі хутори до Йосипа Гуди, де вона проживала три тижні. Її двічі відвідував Яків. Після нападу на м. Летиців Яків привіз сіре, біле та кольорове сукно. Маруся пошила плаття донці Йосипа Ганні Гуді. Потім Яків переселив Марусю до Феодосія Рабова (Радова). 19 вересня він втік з дому (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 5 зв., 18 зв.).

Гольчевський розраховував на зустріч біля Вовковинецьких хуторів 24–25 серпня 1922 р. з головою Козачої Ради України Гордієнком (Павло Гайдученко). Цю інформацію отримав від кульгавого кур'єра Кривого (очевидно, йдеться про зрадника Заярного, колишнього сотника Армії УНР), який став сексотом. Гольчевський підозрював зраду Кривого, але мав перевірити інформацію, тому що мав бажання зв'язатися з повстанським центром (Коваль, 2000: 203–204). Цікаво,

що дружина Якова Марія була у Гуди саме в цей час, дізналася про прихід одного повстанця, який шукав Щепковського, до якого на квартиру у м. Вовковинці мали прибути троє повстанців з Києва (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 16, 18 зв.).

23 вересня 1922 р. їй влаштували допит щодо осіб причетних до антибільшовицького руху: Савіцького (начальник чи помічник поштового відділення у м. Вовковинці, який хотів через Костянтина Дашенка мати зв'язок з повстанцями, постачати їх зброєю), Паламаренка (воєнком Багринівської волості, який злякавшись вбивства у с. Майдан декількох заручників більшовицької влади, деякий час був у повстанському загоні, а по поверненню був убитий червоноармійцями) та Олександра Ямкового (підпільник з Бердичівського повіту) (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 9).

24 вересня 1922 р. Гальчевська знову дала покази. Змушена переселятися з місця на місце Київською губернією, вона познайомилася ще із головою повстанського комітету м. Козятин Сторчаком, який працював вчителем місцевої школи. Розповідала про повстанця Захарина з с. Вахнівка, який незабаром перейшов на бік більшовиків, створив свій загін та спалив декілька сіл. Яків не дозволяв нікому залучати Марію до політичних справ. Він говорив: «Досить, що я поклав своє життя на карту і вона через мене повинна так кочувати». Також Яків просив її не звинувачувати його, що вона у такому поганому стані. Документи їй не віддавав, не відпускав її додому, бо боявся, що вона залишить свого чоловіка і не побачить більше її ніколи. Прибувши на Поділля, Марія змушена була і надалі переховуватися і з недовірою ставитися до оточуючих. З її слів про неї знали лише Кохан, Конопенко, Погиба і козак Василь. Бачилися з Яковом не часто. Були випадки, коли він годинами розповідав їй про свої походи, але вона пропускала це повз вуха. Яків мав сумніви в успіхові повстанського руху у 1922 р. і збирався або зимувати із загоном, або ж прямувати за кордон (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 13).

5 жовтня 1922 р. Марія прибула до м. Вінниця в губернській відділ ДПУ, під варту у допр, а згодом в тюрпод і в'язницю. У анкеті № 1655 карної справи на Марію Гольчевську від 5 жовтня 1922 р. зазначалося окрім іншого її місце проживання на Радівецьких хуторах Літинського повіту до 22 вересня 1922 р., яка рік як не працювала вчителькою (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 14). У особовій справі вчительки Марії Гольчевської датованій 1 січня 1928 року зазначалося, що з 1922 по 1923 роки вона вчителювала у трирічній

сільській школі с. Журбинці, Київської губернії. З 1923 року вона набула членство Спілки вчителів «Робос» за № 148522 (Завальнюк, 2012: 29)].

14 жовтня 1922 р. Марія дала покази про те, як після прибуття з Київської губернії Яків переховував її у садибах довірених осіб. У с. Бруслинів, Марію повідомили про небезпеку і вона попрямувала у с. Пиківська Слобідка. На другий день до неї приїхав Яків. Через три тижні він переселив її у с. Бруслинів, через місяць – на три дні у с. Майдан-Грузький (нині с. Вербівка), на місяць – у с. Літинка, на 5 діб у с. Майдан-Літинський. А зиму 1921 – 1922 рр. Марія провела у с. Майдан-Стасів. З настанням весни вона спробувала змінити місце проживання. Зрештою, двоє повстанців Якова знайшли її на хуторі і відвезли у с. Дашківці, де вона перебувала близько місяця. На початку травня 1922 р. чоловік перевіз її на Радівецькі хутори, де жила по місяцю у двох різних садибах. Деякий час Марія проживала у одній із садиб з дружиною Конопенко з дитиною, її сестрою, які переселилися на х. Плюшки. Далі Марія проживала у різних садибах на Вовковинецьких хуторах. 21 вересня вона вирішила повернутися у садибу, де мешкала перед цим на Радівецьких хуторах, де 22 вересня її й заарештували (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 15–15 зв.).

Під час допиту 22 жовтня 1922 р. Іван Максимович Радзієвський (57 років), якого більшовики зробили відповідальником, заперечив переховування у себе вдома Марії Гольчевської. Натомість, Костянтин Кобилянський стверджував, що Радзієвський переховував Марію (В боротьбі, 2019: 224–225).

9 січня 1924 р. Марію знову допитали у Подільському губернському відділі ДПУ. Вона заперечила зв'язок з повстанцями, Яків скривав від неї інформацію в мірах застереження та конспірації, зізналася, що плакала, коли Яків приносив їй мануфактуру вилучену під час нападів, переконати Якова відмовитися від антибільшовицького повстання не змогла. Цікаво, що Марія розповіла, що Яків пропонував їй виїхати за кордон, але вона відмовилася, бо не бачила своєї вини у протистоянні більшовицькій владі (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 27, 27 зв.).

В січні 1924 р. дали свідчення й повстанці, які опинилися «в руках» чекістів. Добровольський свідчив, що Марія знала про діяльність свого чоловіка, але активності у повстанському русі не проявляла, могла бути залучена лише до розвідки (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 26, 26 зв.). Кохан заперечив роль Марії у повстанському загоні. Але Марія поділяла політичні погляди

свого чоловіка, хоч вона й натякала йому, що не варто далі продовжувати повстанську боротьбу, що їй як жінці це набридло. Кохан свідчив про конспіративність Якова, який не розповідав Марії зайвого, щоб вона не могла розкрити плани повстанців більшовикам на випадок її арешту (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 29, 29 зв.). Шмалій стверджував, що носив листи Марії від Якова, коли той ніс службу у 61-му полку армії УНР. В червні 1919 р. він та Яків приїхали із-за кордону та ходили до Марії в гості. Вона тоді працювала вчителькою у с. Майдан-Стасів. В 1920 р. Шмалій відступив за кордон із армією УНР, а Яків залишився служити в Літинському комісаріаті. В березні 1921 р. Шмалій повернувся у своє рідне с. Літинка і з того часу виконував доручення Якова розвідувального змісту, підтримуючи зв'язок з жителями с. Пиківська Слобідка та Бруслинів.

В с. Бруслинів проживала Марія, але потім Яків забрав її з собою на Бердичівщину (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 30 зв.). Шмалій шукав у с. Літинка квартиру, де б можна було згодом поселити Марію. Він підкреслив, що Марія розділяла політичні погляди свого чоловіка Якова (Дело по обвинению Гальчевская, 1924: 31).

Висновки. Отже, у протоколах допиту причетних до повстанського руху осіб знаходиться детальна інформація з біографії Марії Гольчевської в період від її народження до арешту, а особливо, у час початку та апогею антибільшовицького повстанського руху селян (1919 – 1922 рр.). Ці матеріали значно розширюють біографічні відомості про Марію та доводять її непричетність до антибільшовицького повстанського руху. Як дане, так і схожі дослідження є актуальними і перспективними, заслуговують ґрунтовного вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В боротьбі за Україну : протистояння Якова Гальчевського більшовицькій владі в 1921 – 1924 рр. на Поділлі : збірник документів та матеріалів / Байдич В.Г. та ін. Видання друге, доповнене та перероблене. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 416 с.
2. Дело по обвинению Гальчевская М.А. (14.04.1924). ДА СБУ У Вінницькій області (Державний архів СБУ у Вінницькій області). ПФ. Спр. 29262. 85 арк. Додаток до справи. Контрольно-наблюдательное производство по уголовному делу – агитационные материалы. 23 арк.
3. Дело по обвинению Конопенко Т. П. (15.09.1922–19.02.1923). ДАХМО (Державний архів Хмельницької області) Ф. Р-6193. Оп. 12. Спр. П-30437. 164 арк.
4. Завальнюк К.В. Стецюк. Т.В. Яків Гальчевський у документах епохи. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. 224 с.
5. Коваль Р. Отаман святих і страшних. Київ : Просвіта, 2000. 288 с.

REFERENCES

1. V borotbi za Ukrainu : protystoyannya Ya. Halchevskogo bilshovytskiyi vladi v 1921–1924 rr. na Podilli : zbirnyk dokumentiv ta materialiv [In a fight for Ukraine : of opposition of Yakiv Holchevskiy to bolshevist power in 1921 – 1924 on Podillya : collection of documents and materials]. / Baydych V.H. and other. Edition is second, complemented and it is done. Vinnytsya : LTD “Tvory”, 2019. 416 p. [in Ukrainian].
2. Delo po obvineniyu Halchevskaya M.A. (14.04.1924) [Charge case of Halchevska M.A. (14.04.1924)]. A state archive of SBU in the Vinnytsya region. PF. Case. 29262. 85 p. Adding to business. A Control-observant production in criminal business is agitation materials. 23 p. [in Russian].
3. Delo po obvineniyu Konopenko T.P. (15.09.1922–19.02.1923) [Business on the prosecution of Konopenko T.P. (15.09.1922–19.02.1923)]. DAHmO (A state archive of the Khmelnytskyi region). F. R-6193. Op. 12. Spr. P-30437. 164 p. [in Russian].
4. Zavalnyuk K.V., Stetsyuk T.V. Yakiv Halchevskiy u dokumentah epohy. [Yakiv Halchevskiy in the documents of epoch]. Kamyanets-Podilskyi : Medobory, 2012. 224 p. [in Ukrainian].
5. Koval R. Otaman svyatyh i strashnyh [Ataman of saint and frightful]. Kyiv : Inlightening, 2000. 288 p. [in Ukrainian].